

УДК 821.161.2.-3.09«1920/1930»

СПЕЦИФІКА МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ АВАНТЮРИСТА В ПОВІСТІ П. ПАНЧА «ГОЛУБІ ЕШЕЛОНИ»

Людмила Кулакевич, канд. філол. наук, доц.

*Український державний хіміко-технологічний університет, Дніпро
leda4a@yandex.ua*

Досліджено художню інтерпретацію поширеного у світовій літературі образу авантюриста, проаналізовано особливості його реалізації на українському ґрунті. Основний зміст дослідження становить аналіз образу головного героя повісті П. Панча «Голубі ешелони» Петра Лец-Отаманіва, специфіка його моделювання, зорієнтованість автора на поетику авантюрного роману.

Ключові слова: авантюрно-пригодницький жанр, авантюрний роман, герой-авантюрист, пригоди, інтерпретація.

У творах 20–30-х років ХХ ст. революційні події, громадянська війна, пізніші суспільно-політичні процеси зображуються як пригода, велика авантюра. Світоглядною основою стала ідея місіонерства пролетаріату, який має стати новим гегемоном. Специфічно українським було поєднання ідеї соціального і національного визволення, розуміння світової революції як можливості виходу України на міжнародну арену. Як зазначає В. Дончик, український революційний романтизм слід розглядати як певне світопочування, навіть як певний ідеологічний і душевний «настрій», що поставав як «синтез національних і європейських тенденцій та стимулів, поетики фольклору (не орнаментально, а світоглядно сприйнятої) і модерну» [2, с. 131].

Авантюрну тональність мають «Історія попільниці» (1924), «Роман Ма» (1925), «Майстер корабля» (1928), «Чотири шаблі» (1929) Ю. Яновського, «Історія одного замаху», «Блакитний роман» (1919) Г. Михайличенка, «Нас було троє» О. Досвітнього, «Голубі ешелони» П. Панча, «Чорний Ангел» О. Слісаренка, «Санаторійна зона» (1924) М. Хвильового, «Місто» (1927) В. Підмогильного, «Двері в день» (1928) Гео Шкурупія, «Золоті лисенята» Ю. Шпола. Зосередимось на повісті П. Панча «Голубі ешелони» як такій, що вводить в українську літературу канонічний для європейського простору образ авантюриста.

Повість П. Панча «Голубі ешелони» була надрукована в однойменній збірці (вийшла у світ в 1928 році) як частина циклу, до яко-

го входили також повісті «3 моря» (1926, опублікована до 20-річчя повстання на панцернику «Потьомкін» у першому альманасі Вапліте за цей же рік), «Без козиря» (1927), «Повість наших днів». На думку Л. Сеніка, у повістевому циклі, що охоплює тривалий проміжок часу, більшу кількість протагоністів і подій, що переходять із твору у твір, відбиваючи природний розвиток історії, П. Панч мав змогу, ніби в романі, «розповісти про важливі події в житті народу, починаючи з 900-х років і кінчаючи сучасністю. Автор зробив спробу розповісти про українську революцію і творення національної державності, витримавши цю розповідь у критичному світлі» [3, с. 39].

Збірка «Голубі ешелони» засвідчила неабияку майстерність її автора, його концептуальний підхід до зображення дійсності, уміння робити широкі узагальнення. Усі повісті, особливо в перших своїх не «заредатованих» варіантах, не мали оптимістичних фіналів, розповідаючи не про торжество «революційних ідеалів», а про людей, прикрі людські поразки. Як зазначив О. Білецький, «Панч належав до тих небагатьох з «молодих», що їм пощастило розбити кригу недовір'я до української революційної белетристики і змусити читати радянську літературу» [1, с. 77].

Якщо не позбавлена тенденційності критика 20-х років все ж розуміла задум П. Панча і сприймала образ Лец-Отаманіва як «по-своєму чесного, хоч і обмеженого інтелігента», який не міг знайти «правильного шляху в революційну завірюху» (О. Білецький), як «романтика-ідеаліста», який «переживає справжню трагедію, заплутавшись у хащах дрібнобуржуазного націоналізму» (В. Заєць), то критиків повоєнної сталінської пори такий образ сотника неймовірно дратував.

Зазнавши жорстокої критики за збірку, насамперед за стрижневу повість, П. Панч був змушений через 20 років (1947) змінити її ідейно-художній зміст. Прозаїка звинувачували передусім у тому, що «ворога» недостатньо розвінчано, не продемонстровано суворого класового підходу в його зображенні, сотника змальовано поблажливо, а то й замилювано, зовсім невиразно показано сили, які протистоять буржуазно-націоналістичній контрреволюції, тому збірка «Голубі ешелони» є шкідливою, адже не стимулює радянський народ до боротьби з ідейно чужими антинародними впливами і тенденціями.

Як можна судити з позитивної і негативної реакції критиків, у першій редакції повісті П. Панч подавав образ українця-інтелігента, який боровся за самостійну Україну і не пристав до більшовиків

саме тому, що бачив у них загрозу цій самостійності (вони не захочуть розбиратися «в складній психіці людини або й нації, яка віками мріяла про власну хату»). Стрункий і вродливий офіцер петлюрівського війська Лец-Отаманів був своєрідним alter ego письменника. Сотник гірко переживав, що «тепер ту чисту мрію; що ми горіли нею, мов свічка перед старим образом Христа, ту нашу яснооку... Україну, що нарешті вирвалася із-під чобіт царів і гетьманів і мала стати за сестру всій Європі і Росії, Україну, для якої він приніс себе в жертву, і щодня ще й досі накладають головами сотні козаків, знову потайки хтось виводить на торг, як рабиню, як шлюху».

У своєму дослідженні зосередимося на другій редакції повісті, бо саме в ній, на нашу думку, образи героїв найбільше відповідають жанровому канону авантюристів, а боротьба за незалежність постає як очевидна і безнадійна авантюра, адже, прикриваючись народними прагненнями, кожен із її вершителей намагався задовольнити власні амбіції, реалізувати свої плани, про що влучно зауважив один з епізодичних героїв: «Сідають до одного вагона, а їхати хочуть у різні боки» [3, с. 57].

У повісті «Голубі ешелони» дія відбувається протягом двох діб, а її топос обмежений петлюрівським ешеленом, що «блукає в снігах» [3, с. 42] українських степів. Незважаючи на свою стислість, компактність, твір має чималу кількість другорядних та епізодичних персонажів, які запам'ятовуються тією чи іншою деталлю або реплікою.

Відповідно до вимог ідеологічно заангажованих критиків, націоналістів зображено в повісті як асоціальні елементи, локалізовані зусиллями більшовиків і населення в ешелонах. Через призму негативного порівняння вагонів («мов клубок порушеної черви» [3, с. 29]) і несприятливу погоду, що заважає армії втекти від переслідування, хаотичний рух потягу сприймається як агонія паразитів, проти яких об'єдналися не тільки люди, але й природа.

Армія націоналістів у повісті П. Панча зображена як типова банда середньовічних авантюрів, які, перебуваючи на службі іноземних капіталістів, мають на меті не створити самостійну Україну, а дестабілізувати населення, не дозволити українському народові об'єднатися з більшовицькою Червоною армією.

Через характеристики і критику один одного вояки Директорії постають як банальна купка злодіїв, грабіжників та убивць, адже в ній знайшли притулок ті, хто мав би «теліпатися на ліхтарі» [3, с. 32], се-

ред козацької старшини, яка мала б подавати приклад воякам, — «як не прибуда, так падлюка» [3, с. 35]. І хоч вояки на початку повісті позиціонують себе як прибічників «стародавніх звичаїв козацьких» («Панове, — сказав він [Рекало] так, ніби виступав на засіданні малої Центральної ради, — понеже ми служимо в запорозькій армії, значить, і звичаї у нас мусять бути запорозькі» [3, с. 40]), та насправді вони й близько не нагадують українських лицарів. Їхній стосунок до козацтва є лише умовним і виявляється хіба що через деталі одягу («червоний пояс» Божка [3, с. 28]), зовнішності («чорні вуса, закручені в кільця» полковника Забачти [3, с. 30], «довгі козацькі вуса» бунчужного [3, 42]). Моральне звиродніння і недолугість новоявлених козаків, які «майстерно робили вигляд, що зайняті нищенням «унутрішнього ворога» [3, с. 42] і безсоромно грабували населення, прикриваючись ідеєю реставрації колишніх гайдамацьких вольностей і козацьких звичаїв, оприявлено через їхні неблагозвучні, досить комічні прізвища: Загнибіда, Водянка, Кавуля, Карюк, Пищимуха, Рекало, Цацоха, Чижик.

Сконструйований у сатиричному ключі образ бійців Директорії доповнений образами їхніх ватажків: підстаркуватий сотник із «сірим обличчям гульгтя» [3, с. 32] ходить «у широких бриджах», «підперезаний поверх англійського френча синім селянським поясом» [3, с. 32], полковник Забачта має випечене обличчя, «як відомого злодія, що готувався обшахраювати чергову жертву» [3, с. 31]. Прізвище одного з отаманів — Божко — спочатку викликає асоціації з легендарним козацьким ватажком Іваном Богуном, однак цей романтичний флер тут же знімається деталлю «затряс булавою, пограбованою в музеї» [3, с. 28], що аж ніяк не відповідає козацькій етиці, а демінутивним суфіксом у власному імені акцентовано духовну здібність січового отамана, який поведився «з сановитістю, гідністю самого гетьмана» [3, с. 28].

Поведінка інших офіцерів та воїнів також не вирізняється благородством — пасажирка Ніна Георгіївна стає для них об'єктом відвертих сексуальних переслідувань, в ешелонах «бійка, сварка, а то ще й гірше» [3, с. 36], усі разом розпивають сивуху, грають у карти, ніхто не гребує красти, не цураючись ні сала, ні граблів, ні календарів [3, с. 31].

Відповідно до канонів авантюрного жанру Петро Лец-Отаманів зображений у повісті як типовий авантюрист, що хотів змінити свій соціальний і майновий статус. Цей аж ніяк не відважний сільський

парубок понад усе прагнув «вибитися з мужиків», тому «вибрав за краще повчитися ще в артилерійському училищі, в надії, що за цей час скінчиться війна» [3, с. 56], він чиношанувальник і кар'єрист («Лец-Отаманів ще від батька навчився поважати начальство. Цю рису в ньому цінували, і він хутко став просуватися по військовій драбинці» [3, с. 56]). Цей поборник егоцентризму і власного благополуччя через комплекс меншовартості прагне вивищитися над звичайним народом, а боротьба за самостійність України є лише зручною нагодою задовольнити власні амбіції і претензії на «амбасадерство в Парижі, на батьківське добро» [3, с. 64]. Корисливість як іманентна риса характеру виявляється через портретні деталі: його обличчя «хиже, жадібне» [3, с. 33], очі — «масні, хитрі» [3, с. 75].

І. Смаглій, аналізуючи психологічний портрет коханця-авантюриста в романі «Срібне молоко» В. Шевчука, зазначила, що «пошук еротичних насолод героя латентний, прихований під прагненням духовних насолод» [3, с. 267]. Цей висновок повністю можна віднести і до Лец-Отаманіва. Ця визначальна риса типового авантюриста проступає в манері героя одягатися: «Шапка із султаном над горбатим носом і смугляве обличчя, бешмет, стягнутий кованим ремінцем, за яким стирчав дамський браунінг, жовті краги над гетрами робили його схожим на героя полюбовника з якоїсь оперети. Враження це підсилював ще стек із срібною кінською головою» (підкреслення наше. — Л. К.) [3, с. 30].

Одяг та аксесуари, які, на думку героя, мали б свідчити про його аристократизм, підкреслюють його несправжність: «Бутафорський костюм і дорогі цигарки» не приховали селянського парубка [3, с. 33]. Як і багато інших авантюристів, він перекладає відповідальність за власні вчинки на зовнішні обставини і волю Божу («кожному наперед визначена його доля. Чого сушити голову над проблемою чесності, коли вчинками керує зверхня сила» [3, с. 67]).

Своєю поведінкою, прагненнями Лец-Отаманів алюзивно нагадує честолюбних героїв-авантюристів романів «Червоне і чорне» Стендаля, «Втрачені ілюзії» Бальзака, «Ругон-Маккари» Е. Золя, які через почуття соціальної обділеності не цуралися не тільки моральних компромісів, але й злочинів, прокладаючи собі шлях «угору». Однак Лец-Отаманів через своє оточення, обставини, у які потрапляє, прагнення здобути статус (дворянство), уже знецінений соціумом, виглядає їх комічним двійником.

Отже, використовуючи засоби сатири, П. Панч створює деструктивний образ українського націоналіста, типового авантюриста, для якого боротьба за самостійність України була лише зручною нагодою задовольнити власні амбіції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький О. Проза взагалі й наша проза 1925 року // Білецький О. Літературно-критичні статті / О. Білецький ; [упоряд., прим. М. Л. Гончарука; передм. І. О. Дзевєріна]. — К. : Дніпро, 1990. — С. 51–90, 151–160.
2. Історія української літератури ХХ ст. : у 2 т. : навч. посіб. / за ред. В. Дончика. — К. : Либідь, 1998. — Кн. 1: Літературно-мистецьке життя: 10–30-ті роки. Художній процес: 20–30-ті роки. — 454 с.
3. Панч П. Повісті. Оповідання. Гуморески. Казки / П. Панч; передмова В. Г. Дончик. — К. : Наукова думка, 1985. — 576 с.
4. Сенік Л. Роман опору. Український роман 20-х років: проблема національної ідентичності / Л. Сенік. — Л. : Академічний експрес, 2002. — 239 с.
5. Смаглій І. Мотив любовних пошуків героя як шляху до катарсису в інтерпретації творів В. Шевчука («Срібне молоко») і Дж. Фаулза («Волхв») / І. Смаглій // Наукові записки БДПУ. Серія: Філол. науки: зб. наук. ст. / гол. ред. В. Зарва. — Бердянськ: БДПУ, 2016. — Вип. ХІ. — С. 265–272.

СПЕЦИФИКА МОДЕЛИРОВАНИЯ ОБРАЗА АВАНТЮРИСТА В ПОВЕСТИ П. ПАНЧА «ГОЛУБЫЕ ЭШЕЛОНЫ»

Людмила Кулакевич, канд. філол. наук, доц.

*Украинский государственный химико-технологический университет,
Днепро*

Исследована художественная интерпретация распространенного в мировой литературе образа авантюриста, проанализированы особенности его реализации на украинской почве. Основное содержание исследования составляет анализ образа главного героя повести П. Панча «Голубые эшелоны» Петра Лец-Отаманива, специфика его моделирования, ориентированность автора на поэтику авантюрного романа.

Ключевые слова: *авантюрно-приключенческий жанр, авантюрный роман, герой-авантюрист, приключения, интерпретация.*

THE SPECIFICS OF MODELING OF IMAGE OF AN ADVENTURER IN P. PANCH'S STORY «THE BLUE ECHELONS»

Lyudmyla Kulakevych, Candidate of Philological Sciences

Ukrainian State University of Chemical Technology, Dnipro, Ukraine

In 1920s–1930 s Ukrainian culture acted in pan-European context, so its literary fund was enriched by new plots, images, characters, subjects and motives.

Under requirements of ideologically engaged criticism, nationalists were depicted as asocial elements that were localized in the echelons by efforts of Bolsheviks and populace. In the novel nationalists were portrayed like medieval soldiers of fortune, adventurer. Being in the pay of capitalists, they aimed to destabilize people, intercept the union of Ukrainian nation and Red Army.

In the novel the fighters of Directorate are just a gang of villains, robbers and thugs. It is emphasized through the characterization, the characters' slashing criticism and animadversion to each other. They are considered as Kozaks only by convention, in virtue of clothing or portrait details. The discordant comic surnames of new Kozaks is a way to display their inaptitude and moral degeneration.

According to canons of adventurous genre, Petro Letz-Otamaniv was depicted as a typical chevalier of fortune, adventurer which wants to change his social and property status. His portrait features draw out his avarice and self-interest as immanent feature of character. The features of typical adventurer are traced in Letz-Otamaniv's style of dressing. It is noticed that his garment and accessories demonstrate the false though he attempts to look gentility. Like others adventurers he shifts the blame to external circumstances and God's will. The behavior and ambitions of Letz-Otamaniv bring to mind the adventurous protagonists of «The Red and the Black» by Stendhal, «Lost Illusions» by H. Balzac, «The Rougon-Macquart» by E. Zola. They feel themselves disadvantaged so descend to moral compromise or crime to reach the top of society. But Letz-Otamaniv is already depreciated by social life because of his environment, circumstances, and his intention to get a status (nobles). He becomes a laughable double.

Key words: *adventure genre, adventure novel, adventurer, adventures, interpretation.*

REFERENCES

1. Bilets'kyy, O. I. (1990), Proza vazhali y nasha proza 1925 roku [The Prose in General and Our Prose in 1925], Bilets'kyy, O. I. Literaturno-krytychni statti [Literary Articles], Dnipro, Kyiv [in Ukrainian].
2. Istoriya ukrayyns'koyi literatury XX st. (1998), [The History of Ukrainian Literature in 20th century]: u 2 t.: navch. posib. / za red. V. H. Donchyka. Kn. 1: Literaturno-mystets'ke zhyttya: 10–30-ti roky. Khudozhniy protses [Literary and Art Life: 1920–1930th]: 20–30-ti roky, Lybid', Kyiv [in Ukrainian].
3. Panch, P. (1985), Povisti. Opovidannya. Humoresky. Kazky [Novels. Stories. Humoresques. Fairy Tales], Naukova dumka, Kyiv [in Ukrainian].
4. Senyk, L. T. (2002), Roman oporu. Ukrayyns'kyy roman 20-kh rokov: problema natsional'noyi identychnosti [The Novel of Resist. Ukrainian Novels in

1920th: the Problem of National Identity], Akademychnyy ekspres, L'viv [in Ukrainian].

5. Smaglyi, I. (2016), *Motyv lyubovnykh poshukiv heroia yak shlyakhu do katarsysu v interpretatsiyi tvoriv V. Shevchuka («Sribne moloko») i Dzh. Faulza («Volkhv»)* [The motive of hero's love search as a way to catharsis in the interpretation of works by V. Shevchuk («Silver milk») and J. Fowles («The Magus»)], *Naukovi zapysky BDPU* [Scientific papers of BSPU. Series: Philological sciences] / [Editor in Chief V. Zarva], Berdyansk, Issue XI, p. 265–272 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 3 лютого 2017 р.